

Christmas Number Στα εκδοτικά ίχνη της ιστορίας

Τα Χριστούγεννα του 1863 τυπώνεται στο Λονδίνο ένα μικρό τεύχος που φέρει τον τίτλο *Christmas Number of the Narrative of the Cretan War of Independence*. Είναι λιτό, σύμφωνο όμως με τις τάσεις της ευρωπαϊκής τυπογραφίας των μέσων του 19ου αιώνα, χαρτόδετο με ραφτή βιβλιοδεσία, διαστάσεων 12,5x18,3 εκ. και περιλαμβάνει 63 σελίδες. Στο εξώφυλλο δεν δηλώνεται όνομα συγγραφέα ή εκδότη, δεν υπάρχει ψευδοτίτλος, σελίδα τίτλου, ταυτότητας, κολοφώνας ή κάτι άλλο που να βοηθά στην άμεση ταυτοποίηση. Ξεκινά κατευθείαν με κείμενο του οποίου λείπει η αρχή και κλείνει, αφήνοντας μετέωρη μία φράση, απότομα με το οπισθόφυλλο. Σημαντικό στοιχείο που συμπληρώνει την ιστορία του είναι ότι σήμερα ανήκει στη βιβλιοθήκη Στεφάνου και Γεωργίου Στρέιτ, που απόκειται στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας.

Μια πιο επισταμένη έρευνα αποδεικνύεται τελεσφόρα. Σε αυτό συμβάλλει και ο εντοπισμός κάρτας επισκεπτηρίου (carte de visit) εντός της έκδοσης με τα τυπωμένα στοιχεία «A. Ioannides, M.D. F.A.S.L. L.R.C.P.Lon.». Όλα τα δεδομένα συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για το εορταστικό, σπάνιο τεύχος ευρύτερης αγγλικής έκδοσης πιθανόν κατά τη συνήθη πρακτική του παρελθόντος να τυπώνεται και να κυκλοφορεί η ύλη ανά τεύχη, προς διευκόλυνση κάλυψης του κόστους παραγωγής. Και η συγκεκριμένη είχε μεγάλη ανάγκη για τέτοιου είδους διευκόλυνση. Αναφερόμαστε στην έκδοση του 1865

Narrative of the Cretan War of Independence, vol. I., την οποία υπογράφει ως «editor» ο Αναστάσιος Ιωαννίδης, και αποτελεί μετάφραση της πρωιμότερης ελληνικής έκδοσης του Καλλίνικου Κ. Κριτοβουλίδη, *Απομνημονεύματα του περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών*, που τυπώθηκε το 1859 στην Αθήνα. Σήμερα αντίτυπα και των δύο εκδόσεων διασώζονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος και στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στο παρόν άρθρο αξιοποιήθηκαν τα αντίτυπα του Πανεπιστημίου Κρήτης.

A. Ioannides (μτφρ.), *Christmas Number of the Narrative of the Cretan War of Independence*, Λονδίνο 1863. Βιβλιοθήκη ΙΑ/ΕΤΕ

Η ελληνική έκδοση

Ας ξετυλίξουμε το νήμα της ιστορίας ξεκινώντας από την πρώτη, την ελληνική έκδοση και το συγγραφέα της. Ο Καλλίνικος Κυριακός Κριτοβουλίδης (Χανιά 1792;-Αθήνα 1868) ήταν φιλικός, αγωνιστής και λόγιος. Με σπουδές στο Ελληνικό Σχολείο των Χανίων και αργότερα στο Φιλολογικό Γυμνάσιο της Σμύρνης, όπου δίδασκαν οι εκπρόσωποι του νεοελληνικού Διαφωτισμού Κωνσταντίνος Κούμας και Κωνσταντίνος Οικονόμος, συμμετέσχε από πολλές θέσεις, κυρίως διοικητικές, στην ελληνική επανάσταση στην Κρήτη ήδη από το ξέσπασμα της Επανάστασης του 1821, αλλά και στην Πελοπόννησο. Μετά το 1830 και την υπογραφή του Πρωτοκόλλου Ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους, που εξαιρούσε μεταξύ άλλων εδαφών και την Κρήτη, κατέφυγε οριστικά στην Ελλάδα και συνέχισε να εργάζεται με ζήλο για τα συμφέροντα της Μεγαλονήσου. Εκεί συνέγραψε τα απομνημονεύματά του, τα οποία εξέδωσε στην Αθήνα το 1859, υπό τη μορφή ιστορικής αφήγησης 13 κεφαλαίων (περίπου 600 σελίδες) σχετικά με την επανάσταση στην Κρήτη από τις αρχές Μαΐου 1821 έως τα τέλη Δεκεμβρίου 1830. Στόχος του, όπως ο ίδιος λέει στο προοίμιό του, ήταν να αφήσει μια ακριβή περιγραφή των ιστορικών γεγονότων του κρητικού αγώνα· να

διασώσει τις μεγάλες θυσίες του κρητικού λαού από το *σκότος*, την *παρασιώπηση* και την *παραμόρφωση* στις οποίες τις είχαν καταδικάσει οι τότε διαμορφωτές της νεοελληνικής ιστορίας (Κριτοβουλίδης 1859: θ'). Και βέβαια να συγκινήσει και να εμπνεύσει τους συνεχιστές και τους υποστηρικτές του αγώνα. Όπως αναφέρει η Ελευθερία Ζέη στην εισαγωγή της επανέκδοσης των *Απομνημονευμάτων* από το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων το 2021 (σ. 24-36), ο Κριτοβουλίδης αποφάσισε να εκδώσει την περίοδο εκείνη το έργο του κατ' αρχάς διότι συνέπιπτε με μια κρίσιμη φάση του Κρητικού Ζητήματος, όταν στην κρητική κοινωνία σημειώνονταν και πάλι εσωτερικές εντάσεις και αντιπαραθέσεις με την οθωμανική διοίκηση, που θα οδηγούσαν στη μεγάλη επανάσταση του 1866. Επιπλέον, διότι συνέπιπτε με την ολοκλήρωση σειράς απομνημονευμάτων των πρωταγωνιστών της Επανάστασης στον ελλαδικό χώρο, αρκετά από τα οποία άρχισαν να γράφονται με το τέλος της «σε μια προσπάθεια συγκρότησης ενιαίας νομιμοποιητικής αφήγησης [...] που χρειαζόταν να *υποβαθμίσει* ή και να *αποσιωπήσει* τις τοπικές συγκρούσεις [...]». Αυτά είναι τα χαρακτηριστικά της δεκαετίας 1850-1860 ως αφηγηματικού εξωκειμενικού χρόνου, του χρόνου δηλαδή του συγγραφέα των *Απομνημονευμάτων* (έκδ. 1859).

Christmas Number και αγγλική έκδοση

Έξι χρόνια μετά, το 1865, εκδόθηκε η αγγλική μετάφραση στο Λονδίνο. Ο εκδότης-μεταφραστής Α. Ιωαννίδης δήλωνε στον χειρόγραφο πρόλογο της αγγλικής έκδοσης υπερήφανος για την κρητική καταγωγή του, τους αγώνες του ελληνικού λαού, και ιδιαίτερα των Κρητών. Η συγκεκριμένη δήλωση τεκμηριώνει την άποψη ερευνητών ότι πρόκειται περί του επαναστάτη Αναστάσιου Ιωαννίδη, ο οποίος αγωνίστηκε μαζί με τον Κ. Κριτοβουλίδη για την απελευθέρωση της Κρήτης κατά την επανάσταση του 1821-1830, συμμετέχοντας από κοινού και στο διοικητικό της σώμα, το Κρητικό Συμβούλιο. Σπούδασε ιατρική στην Αγγλία, και μάλιστα η χρονολογία της εν λόγω έκδοσης συμπίπτει με την περίοδο των εκεί σπουδών του (Μπουρνάζος 1997: 311). Υπέγραφε ως διπλωματούχος του Βασιλικού Κολλεγίου Ιατρών του Λονδίνου (L.R.C.P.Lon.), και σημείωνε

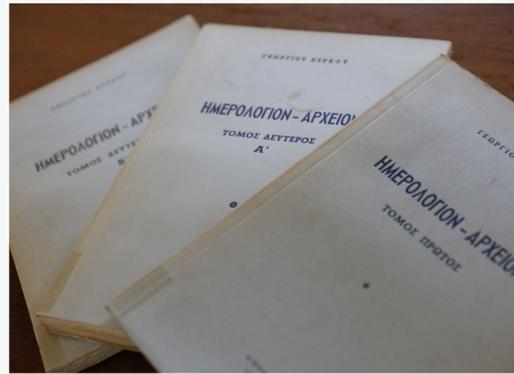

Το σπίτι όπου διέμενε ο «editor» της αγγλικής έκδοσης Α. Ιωαννίδης, στην οδό Chepstow Place 8, του Λονδίνου.

τη διεύθυνση Chepstow Place, αρ. 8 στο Λονδίνο, οδό με σημαντικά ιστορικά κτήρια των μέσων του 19ου αιώνα. Αφιέρωνε την έκδοση στον Άγγλο πολιτικό και μετέπειτα πρωθυπουργό Γουίλιαμ Γ. Γκλάντστοουν (William Ewart Gladston – Γουλιέλμος Γλάδστων), «the accomplished Hellenist and enlightened friend of the Greeks». Ωστόσο από τα στοιχεία διαφαίνεται ότι η αγγλική εκδοτική αυτή προσπάθεια δεν ευοδώθηκε. Τα σωζόμενα αντίτυπα έχουν συνολικά μόνο πέντε κεφάλαια και 243 σελίδες. Φτάνουν δηλαδή μέχρι τη σελίδα 299 της ελληνικής. Στο εξώφυλλο αναγράφεται ότι συνιστά τον πρώτο τόμο, ενώ δεύτερος δεν είναι γνωστό αν εκδόθηκε.

Το κενό στην πορεία του εκδοτικού αυτού εγχειρήματος έρχεται να συμπληρώσει και να διαλευκάνει το εορταστικό τεύχος του 1863 ως συνδετικός κρίκος. Το *Christmas Number* προηγείται χρονικά και δεν είναι αυτοτελές: η πρώτη δεξιά σελίδα του φέρει τον αριθμό 83, ενώ η τελευταία αριστερή τον αριθμό 146. Με άλλα λόγια περιλαμβάνει τμήμα 63 σελίδων, ύλη που αντιστοιχεί από το 7ο τυπογραφικό έως το 10ο της κύριας αγγλικής έκδοσης (βάσει μικρών αλφαβητικών ενδείξεων στην έναρξη κάθε τυπογραφικού). Το γεγονός ότι ο εκδότης-μεταφραστής υιοθέτησε την τακτική τής ανά τεύχη έκδοσης υποδηλώνει την προσπάθεια σταδιακής κάλυψης του κόστους παραγωγής, το οποίο είναι άγνωστο αν το είχε επιβαρυνθεί προσωπικά ή αν το κάλυπτε μέσω συνδρομητών/χορηγών. Όπως και να έχει, η αγγλική εκδοτική προσπάθεια καθώς φαίνεται έμεινε ανολοκλήρωτη, και το *Christmas Number* είναι το μοναδικό τεύχος που τεκμηριώνει τα στάδιά της. Προσπάθεια εμπνευσμένη, σε μια εποχή κρίσιμη για το κρητικό ζήτημα.

Βάσει λοιπόν του χριστουγεννιάτικου τεύχους μπορεί να θεωρηθεί ότι η προσπάθεια έκδοσης της αγγλικής μετάφρασης είχε ξεκινήσει τουλάχιστον από το 1863. Τρία χρόνια δηλαδή πριν από το ξέσπασμα της νέας μεγάλης επαναστατικής κίνησης της Κρήτης του 1866, οι Κρητικοί λόγιοι αποφασίζουν ότι πρέπει να απευθύνουν προς τη διεθνή κοινότητα μία έμμεση έκκληση για επαγρύπνηση απέναντι στο Κρητικό Ζήτημα. Χαρακτηριστικά ο Ιωαννίδης, εμφορούμενος από έντονα αισθήματα φιλοπατρίας, επισημαίνει στον πρόλογο της μετάφρασης ότι σκοπός του συγκεκριμένου έργου είναι να παρουσιάσει στους Άγγλους αναγνώστες μια αυθεντική πληροφόρηση, ώστε οι κυβερνητικοί, οι λόγιοι, οι φιλάνθρωποι και οι χριστιανοί να διαμορφώσουν ορθή άποψη για την κατάσταση και τις ικανότητες του σημαντικού αυτού τμήματος του Πανελληνίου. Η αγγλική μετάφραση του έργου του Κριτοβουλίδη προκρίνεται ως «εκδοτικό» όπλο στην εκ νέου οργάνωση του κρητικού αγώνα.

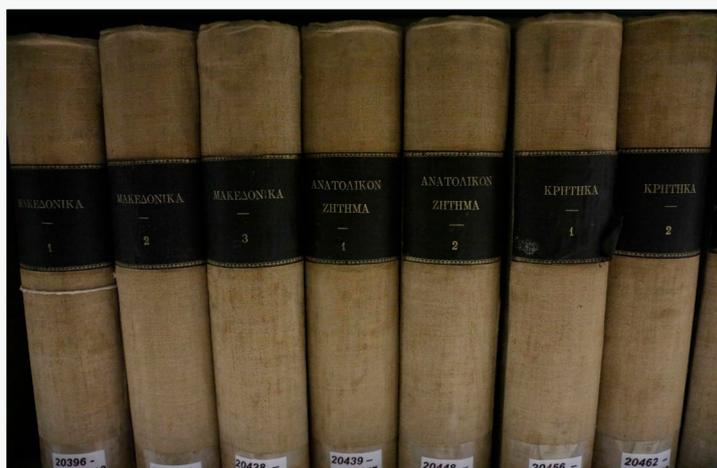
Γ. Στρέιτ, *Ημερολόγιον - Αρχεϊον*, πρόλ. Π. Πιπινέλης, Α' -Β' τόμοι σε 3 μέρη, Αθήνα 1964-1966.

Σκίτσο του διοικητή της Εθνικής Στ. Στρέιτ από την έκδοση Επ. Κ. Στασινόπουλος *Η ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος*, 1841-1966, Αθήνα 1966.

Βιβλιοθήκη ΙΑ/ΕΤΕ

Ο επίλογος στη Βιβλιοθήκη Στεφάνου και Γεωργίου Στρέιτ του ΙΑ/ΕΤΕ

Το *Christmas Number* βρέθηκε στη Βιβλιοθήκη του Στεφάνου και Γεωργίου Στρέιτ που περιήλθε στην κατοχή του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας. Ο Στέφανος Στρέιτ, γιος του φιλέλληνα Ιωάννη-Αλεξάνδρου Στρέιτ, νομικός, υπηρέτησε στην Εθνική Τράπεζα από το 1872, ενώ από το 1896 έως το 1910 διετέλεσε διοικητής της. Μεσολάβησε μία παύση από το 1897 έως το 1899, καθώς ανέλαβε υπουργός Οικονομικών, ρυθμίζοντας τα χρέη του ελληνικού δημοσίου και επιτυγχάνοντας τη σύναψη νέου εξωτερικού δανείου. Και από τις δύο θέσεις κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για τη βελτίωση των οικονομικών του κράτους και τη ρύθμιση των σχέσεων του με την Εθνική Τράπεζα μετά την πτώχευση του 1893 και την ήττα του 1897. Επί διοικήσεώς του επεκτάθηκε η δραστηριότητα της Εθνικής με την ίδρυση της Τράπεζας Κρήτης και της Τράπεζας Ανατολής, και ενισχύθηκε ο Μακεδονικός Αγώνας. Η σταδιοδρομία του Στ. Στρέιτ σημαδεύτηκε με χρονικά ορόσημα της ελληνικής ιστορίας, όπως ήταν ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 (και οι συνέπειές του), ορόσημα άμεσα συνδεδεμένα με το Κρητικό και το Μακεδονικό Ζήτημα. Η ανάγκη βαθύτερης ενημέρωσης για τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις της εποχής του είχε ως αποτέλεσμα τη σύσταση σειράς ιστορικών πηγών στη βιβλιοθήκη του, που έφεραν την ονομασία «Κρητικά» (sic), «Μακεδονικά», «Ανατολικόν Ζήτημα», και έτσι διασώζονται έως σήμερα στα βιβλιοστάσια του ΙΑ/ΕΤΕ. Βέβαια δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει ότι η συγκρότηση της εν λόγω σειράς μπορεί να αποδοθεί εύλογα και στον υιό του Γεώργιο Στρέιτ, νομικό και πολιτικό, με αξιοσημείωτη δράση στα τέλη του 19ου και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Η σειρά «Μακεδονικά», «Ανατολικά», «Κρητικά» της βιβλιοθήκης Στ. και Γ. Στρέιτ στο ΙΑ/ΕΤΕ. Εντός του κουτιού «Κρητικά 1» βρέθηκε το *Christmas Number* μεταξύ άλλων εντύπων.

Το ζήτημα της Κρήτης βέβαια συμπίπτει και σε πολλά άλλα σημεία με την ιστορία της Εθνικής, ήδη από την αρχή λειτουργίας της, καθώς ο Θεόφραστος Χαιρέτης, πρώτος γραμματέας της Τράπεζας από το 1842, ήταν μαζί με τον αδελφό του Αριστείδη ηγετικές μορφές επαναστατικής εξέγερσης που σημειώθηκε στην Κρήτη το 1841 και έφερε την ονομασία «Επανάσταση Χαιρέτη». Η Τράπεζα ενίσχυε τους Κρήτες πρόσφυγες στο πλαίσιο του κοινωφελούς της έργου, ενώ διοικητές της όπως οι Μάρκος Ρενιέρης και Παύλος Καλλιγιάς είχαν επιδείξει ενεργό ενδιαφέρον για τους αγώνες των Κρητών, με τον πρώτο να έχει διατελέσει πρόεδρος της επιτροπής για την απελευθέρωσή της. Κλείνοντας τον κύκλο της αφήγησής μας, επισημαίνεται ότι τα ονόματα των Α. Χαιρέτη, Καλλιγιά και Ρενιέρη καταγράφονται στον κατάλογο συνδρομητών της ελληνικής έκδοσης των *Απομνημονευμάτων* του Κριτοβουλίδη· καταγραφές που αποτελούν αναμφισβήτητα εκδοτικά ίχνη της ελληνικής ιστορίας.

Φωτεινή Κορδού, ΙΑ/ΕΤΕ

Ευχαριστούμε πολύ το Βιβλιολογικό Εργαστήριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης «Φίλιππος Ηλιού» και την κ. Πόπη Πολέμη, για τη βοήθεια που μας παρέιχε στην προσπάθεια ερμηνείας του υλικού μας.

Επίσης τη βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης και τις κ. Ελένη Κωβαίου και Μαρία Τρουλλινού για τη διάθεση ψηφιακού βιβλιογραφικού υλικού.

Βιβλιογραφία

Ioannides, A. (μτφρ.) (1865), *Narrative of the Cretan War of Independence*, τόμ. Ι., Λονδίνο, διαθέσιμο στο <https://anemi.lib.uoc.gr>, ανάκτηση στις 20.11.2024.

Κριτοβουλίδης, Κ. (1859), *Απομνημονεύματα του περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών*, Τυπογραφείο Αθηνά, Αθήνα, διαθέσιμο στο <https://anemi.lib.uoc.gr>, ανάκτηση στις 11.11.2024.

Κριτοβουλίδης, Κ. (2009), *Απομνημονεύματα του περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών*, επιμ. Γ. Σ. Τσακίρακις, «Ελευθερόπολις» Τρίμηνη Περιοδική Έκδοση των Αρμένων Αποκορώνου Χανίων, Αθήνα.

Κριτοβουλίδης, Κ. Κ. (2021), *Απομνημονεύματα του περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών*, επιμ. Ε. Ζώη, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα.

Μπουρνάζος, Χ. (1997), «Κυριακός Καλλίνικος Κριτοβουλίδης. Βιογραφικά και εργογραφικά», *Ελωτία*, τχ. 6, Χανιά, σ. 285-319.